

VEKERDI LÁSZLÓ

Egy régi regény „hiánya, szükséglete és feladatai”

A *Bűn*-t újraértelmező vagy inkább tán először igazából megértő 1993-as *Tiszatáj*-tanulmányában Domokos Mátyás szemléletes példával fejezi be a régi regényben ábrázolt eseménysorozat mai gondokra rámutató elemzését: „Ha 1993-ban kilépünk a metró Moszkva téri épületéből, azonnal szembetaláljuk magunkat a fekete munkára leső, ezredvégi Kovács Lajosok seregével, miközben a Rózsadombon szerteszt épülő, új, kacsalábon forgó várak is ide látszanak. A regény újraolvasásának az élményét egy elgondolkodtató és szorongató déja vu-élmény is színezi. Mintha a *Bűn* újból visszaváltóznék »sorsvádoló« társadalmi regénnyé napjainkban.”

„Ha 2001-ben kilépünk ...” ismételnénk meg nyolc esztendő múltán Domokos Mátyás szavait, legfeljebb annyit téve hozzá, hogy az ezredeleji Kovács Lajosok seregében több a román mint a magyar szó, s kopottabb a gúnya. A kacsalábon forgó (és vérebeikkel őrzött) várak serege pedig messzire kiterjedt immár a Törökvérszi út fölött, fel a Gugger-hegy oldalán, el egészen a kilátóig, hatásosan cifrázva és gátolva a látványt, amiben a *Bűn* házépítéstől szenvedő hőse, dr. Horváth Endre még sokkal lentebbről, a Törökvérszi útról gyönyörködhetett.

Kulcs-pillanat ez a regényben, és a regény értelmezésében, hosszan idézi hát Domokos Mátyás: „»Az úr a két karjával a korlátra támaszkodott s egy pillanatig dicsőéges arccal bámult a város felé. Lajosban, ahogy hátulról nézte őt, érzés emelkedett fel, amely sem irigység, sem hódolat, sem elragadtatás nem volt, legalább egyik sem egészen. Az ő agya ezzel a szóval fordította le: az övé. Hogy mi az övé: a ház, a kilátás, Teri, a világ, nem volt megmondva ebben az érzésben. Egyik emberfaj érzése volt ez a másik előtt abban a pillanatban, amikor természetét egy mozdulattal elárulja. Az úr is rajt érthette magát, mert hirtelen hátat fordított a városnak, s gyerekesen Lajosra mosolyodott: – Hát ez szép innen. Ha maga volna az ördög, most megkísérhetne...« – De hát Lajos nem a Sátán jelképes követe a *Bűn*-ben, csak egy szegény ördög, akinek a sorsában a metafizikai pillanat: az otthontalanság tényének szociális végzete hat, az úrban pedig az erkölcsi erőfeszítés kudarca. S nem könnyű eldönteni, hogy melyik jár brutálisabb következményekkel.”

Innen már egyenes az esszé útja – József Attila és Illyés néhány sorának találó idézésén át – a végkövetkeztetésig: „Az ezredfordulóhoz közeledve újraolvasva a harmincas évek közepén keletkezett társadalmi regényt, amelyet a közös ihlet hajszálygökerei kötnek össze József Attila és Illyés Gyula akkoriban írt verseivel vagy Móricz, Nagy Lajos, Kodolányi rokon anyagú prózáival, azt kell megállapítanunk, hogy a *Bűn* anyagának: a társadalmi-szociális síkon megjelenő metafizikai-ontológiai problémának: az emberi világban tömegesen jelenlévő otthontalanság és létbizonytalanság érzésének a magyar életben, úgy tűnik, nincs tartós, történelmi érvényű megoldása.”

A metafizikai-ontológiai síkra emeléssel Domokos Mátyás cáfolhatatlanul igazolja a *Bűn*-nek a maga kivételességében is – sőt éppen így – szervesen és strukturálisan az

életmű egészébe tartozását és jelentőségét, hisz „az emberi világban tömegesen jelenlévő otthontalanság és létbizonytalanság-érzésének” a megfogalmazása az éppen elmúlt század irodalmának sokféle változatban fontos feladata volt.

A *Bűn* ezt a világirodalmi feladatot a kor magyar irodalmával szép összhangban a valóság-hű-variánsban oldja meg: „szerkezete, külső történetének a fonala mindvégig hűségesen tapad a harmincas évek szociográfiai-társadalomtörténeti téridejéhez.” Így „a regénynek csak az egyik, s talán nem is a legfontosabb mozgója annak a családi kelepccének az ábrázolása, amibe – Németh László jellemzése szerint – a magát »rabnak és árulónak érző férfi« kerül.”

Telitalálat ez is, a *Kalangyá*-ban 1938-ban megjelent *Tanú-évek* 9. része igazolja. 1934/35 teléről ír itt Németh László, amikor a vároldal egy pici kétszobás lakásába költöztek, ahol eszméihez és terveihez illő egyszerű és szegényes körülmények közepette végre újra, mint szerelmük hajnalán, boldogan élhettek volna, ha be nem szivárogo otthonukba egy szánandó bejárónő s szörnyű férfi-tartozéka formájában, s nem döbentti az író lakásukból kilépve nyomban az országra nehezedeő iszonyatos nyomor. „Sem a háború alatt, sem az előző években nem értünk el ilyen nyomort. A mai viszonyok [1938] virulók ahhoz képest. S elértük már a legrosszabbat? Az ember, mint mindenből, a környező nyomorból is annyit bír el, amennyit megszokott. Ami megrendít: nem a lét, hanem a változás. S most az egész társadalom mintha ketté akart volna szakadni; [...] az Ilona utca velünk, boldog fizetésekkel sonkák és sajtok illatárjában szállt föl, a Batthyány utcai udvar pedig rohamosan süllyedt, zuhant lakóival lejjebb és lejjebb. A két szétvált világ között már csak néhány bejáróné kalimpált, mint a miénk is, egy rossz mosogatórongyon függve. Engem az a rohamosan nyomorodó nyomor kezdett megviselni. A szociális nagylelkűsködést mindig megvettem. Azt az okoskodást sem fogadtam el, hogy mert sok a szűkölködő, nekem is le kellett tennem a magam szerszámát – s küzdenem a szűkölködőkért. A társadalmon mindenki ott segíthet csak, ahova a képességei állították; s ha a *Tanú* egy emberin érző, nagy látókörű elitet teremt, az a szűkölködőknek is nagyobb haszon, mintha én beiratkozom valamelyik népművészeti cégér alá. Ez a sebes, vízárserű nyomor azonban más volt. Ha pályából nem is vetett ki, megnövesztette fogékonyágom minden iránt, ami a közcsapásra segítség, s tőlem sem egészen idegen. Az önképzés építőanyagaiból mind többet voltam kész a mozgalom lángjába vetni.

S a mozgalom, mintha neki is a válság csinált volna szelet, egyre több alkalmat kínált az áldozatra. ...”

A *Bűn* írásának idejére (1936 nyara) Németh már szakított a mozgalommal; a *Tanu* 1935. évi második számában (június) megjelent *San Remo-i napló* összegezi leszámolásának történetét (vagy meta-történetét?) reményeivel. De „a rohamosan nyomorodó nyomor” ébresztette megviseltséget és a személyesen vállalt felelősséget hordozta tovább.

1935 november 1-én „a Németh család beköltözik a Törökvesz út 41. szám alatti még alig kész villába. A részben kölcsönpénzből épült ház nemcsak a kölcsönfizetés anyagi felelőssége miatt, hanem azért is irritálja Németh Lászlót, hogy a kert-Magyarország, a minőségiszocializmus terve helyett – amit a Kecskeméten kapott kis telken akart elkezdni – a középosztályba süllyedt. A *Bűn* című regényének ez az építkezés, ez a problémakör az indítéka. A család, a gyermekek viszont végre elfogadható, állandó lakhelyhez jutnak.” (Lakatos-Kronológia I, 141.)

A *Kronológia* hűvös szavai tán még jobban kiemelik azt a személyességet, ahogyan Németh László a növekvő nyomor miatti megviseltséget felelősségként, saját bűneként vállalta. A regény korabeli kritikái több-kevesebb értetlenségükkel azt mutatják, hogy kevesen követték. Talán csak Fülep Lajos fogható hozzá, aki Kner Imrével folytatott levelezésében ismételtén visszatér a személyes felelősség kérdésére. Fülep a nyomor elleni szenvedélyes felháborodásában egészen odáig elment, hogy – akaratlanul – majdnem megbántotta barátját, aki okos gazdasági érvekkel – s úgyszintén személyesen vállalt felelősségből – a tőke tisztességes működtetését vélte és védte – ahogyan ma mondanánk – a „fenntartható fejlődés” egyetlen reális útjaként. Két malomban örölnék, összegezte végül vitájukat Fülep. A gazdasághoz nem ért, ahhoz nem szól hozzá, barátját – két-három egyikét azokban a nehéz években – pedig nem mint „tőkést” becsüli és szereti, hanem mint a mai világban kivételesen ritka tisztességes és jó embert. S épp az lehetne a megoldás, ha mindenki, vagy legalább a többség, a maga helyén úgy cselekedne, mint ő. „Hiszen ha minden vállalkozó – írja 1938. V. 4-én – vagy munkáltató úgy tett volna, mint Ön s Önök, akkor szociális kérdés, osztályharc stb. ma ismeretlen fogalmak volnának.

De hát milderre én nem gondoltam s különben nem az Önök viszonyában munkásaikhoz stb. Számomra egész másról van itt szó.

Mikor én 3 millió proletárt emlétek, akkor Ön a »szocializmus« szót írja le. Én nem vagyok szocialista és nincs semmiféle szociális teóriám. Azért nem értjük meg egymást, mert két különféle szférában beszélünk: Ön gazdasági kategóriákban, én ember-kategóriában. Én csak azt nézem, hogy 3 millió nyomorgó van és senki se tette meg értük a tőle telhetőt. Senki – és itt aztán nincs kivétel, se Ön, se én – nem tettünk meg *mindent*, amire képesek lettünk volna, persze nem béremeléssel stb., hanem egészen másképp. Az evangéliumban az van: »Aki jobban szereti nálam apját, anyját, családját ...« stb. – erről van szó! S nekünk mindnyájunknak volt valamink, ami közelebb esett hozzánk, mint azok a nyomorgók.»

„Ha azt érzi levelemben – válaszol Kner Imre V. 9-én, hogy lelkiismeret-furdalásom van, abban igaza van. Olyan értelemben, ahogy Ön írja, igenis teljes felelősséget érzek magamban azért a három millióért, amellyel mindig szolidárisnak éreztem magam mint ember, mint kortárs és mint állampolgár is. – Most újra átolvasva hosszú leveletem, csak azt látom, hogy talán ezredszer felsorakoztattam magamban annak a számtalan kísérletnek az emlékéit, amely éppen arra irányult, hogy kivegyem a részem az értük való munkából.

A félreértés másutt van közöttünk. Ön csakugyan próféta, én pedig nem vagyok sem közgazdász, sem szociológus, sem politikus, hanem dolgozó polgár, aki kisgyerekek[kora] óta harcol a realitásokkal, – de amellet a saját érzelmeivel is. – És egy életnyi keserves kísérlet és kínos tanulság árán kellett rájönni arra, hogy a legridegebb közgazdaságtudománynak van itt is igaza. Senkinek sem lehet adni semmit, mert minden csak annyi van a világon, amennyit egy-egy társadalom megtermel magának. És akit megterhelnek azzal, hogy ellenérték nélkül kell adnia, annak erején felül kell dolgoznia, érdemtelen akadályokkal és terhekkal. Akit pedig megnyomorítanak azzal, hogy adnak neki, anélkül, hogy ezért ellenértéket kelljen adnia, attól elveszik az emberségét, megalázzák és a végén életképtelenné teszik. [...] Az az érzésem, hogy a szocialistáktól a legjobboldalibb pártokig mindenki az Ön igazságát és az én igazságomat kerülgetik, – s most, amikor a kétségtelen számok, tények, adatok bizonyítják, hogy a gazdasági

helyzet, sőt ama három millió egy részének helyzete is erősen javult, – az izgalom azért fokozódik, mert sokan nem akarnak még szembenézni ezzel az igazsággal. –

Nem adni kell ennek a három milliónak, nem »segíteni« kell rajtuk, hanem meg kell találni annak a megoldását, hogy állandóan csereértéket előállító, hasznosan dolgozó tagjai legyenek a nemzeti szervezetnek, – akik meg tudják szerezni az ehhez szükséges kulturális javakat, megvetvén alapját a további folytonos fejlődésnek. Amíg ez meg nem történik, addig a nemzet története sem igazi története a nemzetnek, mert az egész nemzeti élet csonka élet.”

Kner levelére Fülep – személyes találkozásukat remélve – csak XII. 1-jén válaszolt. „Az újabb állapotok – mint előre látható volt – megromlottak, mint ahogy, nézetem szerint még romlani fognak. Gyakran és nagy szorongva gondolok Önökre, akik a sok tehetségtelenségért és gonoszságért a legfőbb kvalitás birtokában s a legártatlanabbul szenvednek. Egyébként, amint már írtam, mindnyájunkra sor fog kerülni, ránk is.

Levelének egyébként minden elvi szempontjával ellentétben állok (a személyekkel tökéletesen egyetértek), különben mikor Ön felháborodik azon, hogy a nincstelenség ingyen, munka nélkül kapjanak valamit. És aki beleszületik, aki örököl? Vagy – vagy! Vagy mindenki, vagy senki! De idetartozik a tanulás lehetősége is, amit legtöbbször ingyen kapnak – és nagyon sokan sose szolgálnak meg.

Ha semmi gyakorlati haszna, sajnos, nincs is az én barátságomnak, szeretném, ha megérezné, hogy ha lehet még jobban Önökkel vagyok, mint valaha.”

Kner Imre nyomban (XII. 3.) válaszol, s az országot, s őket mint „megzsidótörvényezettéket” külön is sújtó gondok és félelmek rövid, objektív sorolása közben vitájukra is kitér: „Íme: világosan látható, hogy miként kergeti el az extenzív mezőgazdasági és az ipari mellékkereset hiánya erről a legmagyarabb vidékről az embert, miként csinál belőle városi gyülevészproletárt. És akkor bennünket, akik a legnehezebb viszonyok között, a legsúlyosabb személyi áldozattal is megmaradtunk a faluban, éppen úgy elér a végzet, mint mindenki mást. Kivételes elbánást nem is igényeltem soha. De meg vagyok győződve, hogy a pusztítás teljesen irracionális, a kezdeményező erő, a vállalkozás végzetes pusztulására fog vezetni s ha az állami szervek esetleg egyet s mást pótolnak is, nemgazdaságos termelésükkel, rossz bérpolitikájukkal, állandó, közpénzekből pótolandó deficitjükkel csak az ország további elszegényedését fogják okozni.”

Fülep Lajos is hamar (XII. 6.) válaszol: „... azt hiszem, a dolog lényegében aligha vagyunk ellentétes nézetben. Nekem eszem ágában sincs az ipar, kereskedelem stb. államosítása. Az én elvem csak az, hogy itt mindenki megélhessen a munkájából, *ami szerintem nagyon is megoldható*, s ebben nem holmi »érzelmi álláspont« vezet, hanem a legrealisabb megfontolás és benne az is, hogy legalább életemben nem óhajtok Hitler úr alattvalója lenni, amitől a mai ország nem tud megvédeni, de egy gazdaságilag megerősödött ország, s egy testben és lélekben megerősödött nép talán igen. Nem él ma senki, aki a nemzetiségi és felekezeti elfogultságtól, a nacionalizmustól (= imperializmus) nálamnál szabadabb – a kapitalizmus nem véd meg tőlük, de a nyomorult, éhező tömeg szintén nem: dolgozó, élni akaró tömegek kellene, akiknek a gondjuk a munkára legyen, ne a rombolásra, akkor talán még megmenekedhetünk. Enélkül bizonyosan elveszünk, tutti quanti.”

A levelezés a gyorsan sötétülő politikai atmoszférában földközeli, Kneréket közvetlenül létükben fenyegető gondokra fordul, de Kner Imre még így is, még most is barátja gazdasági felvilágosítására gondol: „milyen fontos volna az, hogy az Önfajta emberek tisztán lássanak gazdasági dolgokban s tudják, mit és milyen módszerekkel

lehet csakugyan realizálni is.” (XII. 9.) S a következő „fordulóban” újra visszatér a kérdésre; az újabb, második zsidótörvény előrelátható gazdasági hatásaival összefüggésben. „Nem akarom Önt tovább izgatni ezekkel a dolgokkal, de fenntartom magamnak, hogy később egyszer, ha lesz rá még idő és lehetőség, írjak egy hosszabb, kimerítő levelet. Hígyje el, hogy mindig őszintén és igazán voltam magyar, hogy mindig, őszintén és igazán jót akartam, hogy mindig és igazán csak eszköznek tekintettem a pénzt általam nagyon komolyan tartott és érzett célok érdekében, s hogy kis gyerek korom óta ugyanúgy és ugyanazt láttam kivezető útnak, amit Bonn is kifejt, (az ő könyvét küldte el Fülepnek nemrégiben): mennél több önálló munkára képes embert, önálló munkakörben, mennél szabadabb és emberségesebb társadalmat, s azoknak, akiket a tőkekoncentráció, a feladatok természete, a saját képességeik bérmunkára kényszerítenek, mennél szabályozottabb és biztosabb munkafeltételek, amelyek egyenletesen emelkedő módon nyitják meg számukra a fogyasztás és választásuk szerint emberséges életmód lehetőségét. Szerintem csak ez a megoldás lehetősége és útja és csak ezen az úton kellett volna elindulni már 1900-ban vagy 1910-ben, ha nem sokkal előbb, de az az érzésem, hogy most már helyrehozhatatlanul késő van s minden, ami történik, éppen ennek ellenkezője irányában történik. Még akkor is, amikor ezt akarja csinálni, s bontatlan csavargatja a gépezet csavarjait, mert nem ért hozzá.” (1938. XII. 19.)

Ez is ide látszik a rózsadombi villák mögül Domokos Mátyás Moszkva téri kilátójából.

1938-ra tovább bővül a bűn. A három millió koldus mellé kezdenek felsorakoztatni sokszázezer zsidóként kiközösített magyart. „Kezdenek”, írom bizonytalanul, mert kellő társadalmi egyetértés vagy legalább közöny híján a hatalom egymagában aligha tudta volna a zsidótörvények és a munkaszolgálat embertelen rendszerét megteremteni. És ennek az újabb bűnnek akkor már krónikása sem akadt. A lehető, legszerencsétlenebb történelmi szituációban realizálódó revíziós törekvések és németbarát kormányok az országot a földrajzi helyzete által meghatározottnál sokkal nagyobb mértékben sodorták a háborúba, újabb ártatlan százazreket követelve és vetve oda áldozatul. És megint *nem* kizárólag csak a hatalmat terhelte a bűn. De kortárs híradás, egy újabb *Bűn*, erről a nyomorúságról, erről a másik magyar tragédiáról sem íródott (amely különben logikus folytatása és szerves része a zsidónak minősített honfitársaink ellen elkövetett bűnöknek).

A szókimondás és a bírálat kötelességéről azonban nem feledkezett meg az irodalom ekkor sem; elég ha emlékeztetünk itt a *Jónás könyvé*-re; vagy a rokon *Talán a vízözön...*-re; „Megengednéd-e, hogy gyermekeink / gyermekei, gonosz új iskolák / neveltjei már nevét is felejtsek / annak, ami előttünk szent ma még / s amiért annyit küzdtenek apáink?” A késői Babits versek szinte még mintha rímelnének is valamiképpen a *Bűn*-re; „Bölcs koldusok a szemételepen / háltak s a mély szemébe takarózva / megfagytak... S a legborzasztóbb, hogy már a tavaszt sem / szabad kívánni! ...” Németh és Babits keserű polémiaja mintha feloldást nyerne ezekben a versekben. Babits késői versei a harmincas évek társadalmát és politikáját bíráló művek – Domokos Mátyás is említi néhányat *Bűn*-értelmezésében – betetőzéséül tekinthetők.

A *Bűn*-ben mindenesetre nem elsősorban társadalombírálatról és nem is csak a nyomor bemutatásáról van szó, hanem egy igazságtalan és elfogadhatatlan társadalmi szerkezetben elfoglalt viszonylag kedvező státusz miatti rossz életérzésről, mások bűne miatt érzett és vállalt lelkifurdalásról. Amit Fülep Lajos tömören (és prófétai kíméletlenséggel) úgy fejezett ki, hogy „nem tettünk meg *mindent*, amire képesek lettünk volna.”

Ez a „nem tettünk meg mindent” a *Bűn* nézőpontja, nem holmi „*alulnézet*”. Ebből a nézőpontból szemléli az egész magyar világot. Nem elsőként különben a magyar szellemi életben, hisz csoportosan valami efféle munkált a tizenkilencedik századi reform-nemzedék főuraiban s nemeseiben, s az ebből felgyülemelő és összegeződő energiáknak köszönhetően aztán nem utolsó sorban szép eredményeit nagyon sokáig a század honi politikája és gazdasága. És nem korlátozódott ez a jóféle lelkifurdalás a politika terére. El kell csak olvasni, hogyan ír, milyen személy szerint átértzett szégyenkezéssel, milyen magára is vonatkoztatott büntudattal Eötvös József, amikor külföldi matematikusoktól kell tudomást szereznie – az Akadémia elnökeként – a Bolyaiak nagyságáról!

Alljunk meg itt és nézzünk körül újra Domokos Mátyás ezredvégi Moszkva-téri kilátópontjáról. Hol akad ma, az okkal-oktalanul annyit emlegetett „harmadik évezred” elején, író vagy politikus, aki személyesen átélt és vállalt szégyent és büntudatot tudna érezni akár a legcsekélyebb mértékben a kiszorulókat, a kiszolgáltatottakat, a nyomorgók nyilvánvalóan növekvő tömege miatt? És ami ezzel elválaszthatatlanul összefügg: a párt-Csák Máték és Csák Máté-pártok pazarló grasszálása miatt? A mai dr. Horváth Endrének és Kovács Lajiknak sincs hova fordulniuk. A társadalom „kettészakadása” persze megállapítatik sőt hangoztatatik, sajnálatos (és „leküzdhető”) tényként, de még ez is többnyire csak párt-politikai tőke „gründolására” használtatik; akár a közpénzek „felzárkóztatás” ürügyén történő „allokációja”. Egyetlen felelős politikai vagy „kommunikációs” vezetőembernek se jut eszébe, hogy éppenséggel személy szerint ő is felelős lehet a kettészakadásért, ha nem másként, hát cinikus hallgatásával és „toleranciájával”; a mindenért csak a „negyven év”-et meg az „ellenzék”-et hibáztató handabandázásával. Egyetlen vezető ember nem akad, aki azzal kezdené, egyetlen neves író nem azzal nyitja ki a száját, hogy „nem tettünk meg *mindent*, amire képesek lettünk volna”. Hangzatos szavakban persze nincs hiány. Harsonáznak vidékfejlesztésről, mezőgazdasági eredményekről, a nyugdíjak kegyes „emeléséről”, családpolitikáról (utóbbiról nem egészen jogtalanul). Pazar(ló) tűzijátékok ragyognak ünnepélyes alkalmakból „az ősmagyar égre”, petárdák és pezsgőspalackok puffognak, zászlók lobognak, lovasok feszítenek korbáccsal a köztümbökben, s a nép egy része szórakozik és élvezi. Többnyire azok, akiknek a nagy kettős millenniumi *panem et circenses*-ből jut elég „kenyér”, persze éppen nem csak az imádságbeli „mindennapi” formájában. És nem akad író, aki releváns műben, versben vagy regényben személyesen átélt és vállalt szégyenkezéssel szemére hányná a „rendszernek”, ha már nem is nevesített nagyságoknak a bűnt: elnyomorodás és túlgazdagodás egymást feltételező – vagy egyenesen megkövető – antiökonómiáját.

Mert összetartoznak, és csak ez az összetartozás magyarázhatja meg a *Bűn*-ben az általános lelkifurdalás-mentességgel szembehelyezkedő írói lelkifurdalást. A regényben ugyanis nem, még tán nem is elsősorban dr. Horváth Endre és Kovács Laji párbeszédéről van szó (mert érvényes dialógus ez; nem elbeszélnek ők egymás mellett, bár csakugyan két malomban őrölnek). Felsorakoznak a *Bűn*-ben az úri világ, a keresztény magyar társadalom polgári képviselői a nagykapitalistától el egészen a már majdnem nyomorgó kisvállalkozókig, és megjelennek a cselédektől az „elesős emberig” a különböző rendű és rangú kiszolgáltatottak és kihullottak. Körkép tehát a magyar illetve a fővárosi társadalom felsőbb, közepesebb, alsóbb és legalsó részeiről. Regisztrálja a *Bűn* azt is, hogy a nagy kettészakadás nemcsak két részre homogenizálja a társadalmat, hanem elvégzi a maga romboló és embertelenítő hatását, fent és lent egyaránt. A fennmaradásért vívott kegyetlen küzdelem egymással fordítja szembe a szegényeket, sokszor (mint Lajit és nénjét) szándékuk és érzésük ellenére; s a nyomorúság ugyanúgy

megtalálja a maga mentségeit és bűnözési formáit, mint a társadalom felsőbb rétegeiben a dúsgazdagság és a pazarlás. A társadalom egyetlen egész, formák és életmódok egymásbafolyó hierarchiája; dinamizmus, ahol a szélsőbb változatok legfeljebb kicsiny százalékban elviselhetők. Csak szélsőségektől többé-kevésbé mentes diverzitásban képzelhető el a társadalom úgy-ahogy ép funkcionálása; csak ilyen társadalomban lehet szó hatékony társadalmi létráról, esélyegyenlőségről, ész és tisztesség kiválogatódásáról, a változó gazdasági és politikai körülményekhez való idejekori alkalmazkodásról. A kettészakadó társadalmakban megjelenik a korrupció, a protekcionizmus, a kontra-szelekció, a klánok uralma, a maffiagazdaság és a maffiapolitika, az egymással ezer szálon szövődő előkelő és hétköznapi bűnözés. A társadalom színes sokféleségét előbb-utóbb felváltja a bűn monokultúrája. Olyan ez, mint a természetes diverzitásától megfosztott ökoszisztéma, ahol a szünbiológiai történésekből és folyamatokból kihull a teremtmény sokfélesége, a maga sérüléseket kiigazító, stabilitást biztosító, fejlődést lehetővé tevő hatásával.

A társadalmak „szüindinamikájában” azonban még nagyobbak és nyugtalanítóbbak a kérdőjelek, mint az ökológiai rendszerekében. Utóbbiak esetében eligazít valamelyest a természetes szelekció, még ha inkább csak név illetve szerencsés metafora is arra a finoman bonyolult és még távolról sem megértett populációdinamikai játékra, amely a diverzitás talaján kialakul az individuumok sok szintre tagoltan megjelenő sokféle kapcsolataiból, valamint kölcsönhatásaikból a környezeteikkel. Erről a teremtmény sokféleségről szól Juhász-Nagy Pál életműve, és ezeknek a bonyolult folyamatoknak a megértési-értelmezési kritériumait tárgyalja *Egy operatív ökológia hiánya, szükséglete és feladatai* című könyve. Innét a jelen cikk címe, a „hiány”, a „szükséglet” és a „feladat” rávetésével Németh László könyvére.

De csak eddig ér a kölcsönzés. Az ökoszisztémák, amíg az ember nagyon beléjük nem ront, robusztos önfenntartó rendszerek, belülről vezéreltek. Az emberi közösségeket ellenben, úgy lehet már az első kezdetleges főnökségek óta, mindig kívülről és felülről vezérlő valamilyen vezető akarat. Itt csak individuumok mondhatják el magukról, s inkább csak dacos óhaj vagy panaszsképpen, hogy: „Az én vezérem bensőmből vezérel!” Dehát nem épp azt a szabadságot megteremteni lenne a politika és a gazdaság feladata, amely a bensőjükből vezérelt emberek autonóm közösségeinek szülne rendet? Ne tessük magunkat: nincs ilyen gazdaság és politika. A gazdaság a pénzről, a politika pedig a hatalomról szól, állítják csaknem egybehangzóan politikusok, közgazdászok, filozófusok. Pedig nem csak arról. Szól valami egyébről is, ami nem írható le ilyen egyszerűen, amit megnevezni is bajos, de tán olyasmi, amit Machiavelli „virtù”-ként tisztel, mint az előrelátó fejedelmi gondoskodás és a sokféleségében is, sőt éppen így az egész közösség, gazdagok és szegények javát szolgáló organizációs erő pregnáns és sohasem (nagyon) terhes megnyilvánulását (melynek, mondani se kell, semmi köze semmiféle „erény”-hez vagy pláne „erkölcs”-höz). Hobbes földhözragadottabban és némi borús derűlátással nagyjából ugyanezt tárgyalja *Leviathanjában*, mint egymást-kiirtásuk megelőzése érdekében „benső vezérlésük” jókora részéről lemondó individuumok „kollektív autonómiáját”. Montesquieu azután a több évszázados francia törvényészeti autonómiák talaján és az Ész fényeinél jogilag is megalapozta ezt a *virtù*-t, kiegészítve még valami nagyon fontossal, valamivel, amit József Attila tömören a „bensőmből vezérel” sor után mond el: „Emberek, nem vadak – / elmék vagyunk! Szívünk míg vágyat érlel, / nem kartoték adat. / Jöjj el, szabadság! Te szülj nekem rendet,...”

Ennek a bensőkből fakadó rendnek a hiányáról szól a *Bűn*: egyetlen ember állampolgárként átélte rosszérzésében tükröztetve egy egész ország „mérvadó” felsőbb részének felelőtlenességét, és alsóbb rétegeinek fokozatokban növekvő megfosztódását a másokérti és önmagukérti felelősségvállalás lehetőségének a morzsáitól is.

Vagy ahogyan Kovács Lajos reményvesztett munkanélkülivé váltan összegez, útra készen a megépült házból, dr. Horváth Endre sikertelen öngyilkossági kísérlete után: „Lám egyszerre hajtotta ki őket a bűn, amelyről az úr beszélt. Őt gyalogosan, az urat mentőautón. De a kalocsnis fiatalemberek tovább táncolnak ebben az évben is. Az Isten tudja, hány esztendőben még.

Pillanatra megállt. Egy rándítással a másik vállára is ráigazította a zsákot, s lenyalta a szája szélén ülő nedves hópihéket.”

2001. január

SZÓNYI ISTVÁN RAJZA (1942)